

Руслан Пиріг
доктор історичних наук, професор,
Інститут історії України НАН України
Ruslan Pyrih
doctor of historical sciences, professor,
Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine,
ukrrev@ukr.net

Німецько-австрійські протиріччя окупаційної політики в Україні 1918 року

German-Austrian Contradictions of the Occupation Policy in Ukraine in 1918

У статті висвітлюється складний процес відносин Німеччини і Австро-Угорщини у ході Східної кампанії союзників. Показано як традиційно непроті взаємини двох Центральноєвропейських імперій були обтяжені протиріччями реалізації постбрестської політики економічної експлуатації України. Вони проявилися вже при звільненні українських територій, визначенні окупаційних зон, у представництві в органах Хлібного бюро. Німецьке командування в Києві чинило прямий тиск на гетьманський уряд, а австрійське, перебуваючи в Одесі, лише опосередковано. Проаналізовані намагання німців отримати переваги в галузі продуктово-сировинного експорту і здійснення австрійцями відверто грабіжницької практики щодо українських харчових і сировинних ресурсів. Досить рельєфно виписані й постаті німецьких військових і дипломатів — головних виконавців завдань «хлібного» миру.

Ключові слова: *Німеччина, Австро-Угорщина, Українська Держава, Брестські угоди, продуктово-сировинний експорт, хлібозаготівлі, експропріаційна практика, В. Гренер, А. Краус, С. Гербель.*

The article highlights the complex process of relations between Germany and Austria-Hungary during the Allied Eastern Campaign. It is shown how the traditionally difficult relations between the two Central

European empires were burdened by contradictions in the implementation of Ukraine's post-Brest policy of economic exploitation. They have already manifested themselves in the liberation of Ukrainian territories, the definition of occupation zones, and representation in the bodies of the Bread Bureau. The German Military command in Kyiv exerted direct pressure on the Hetman's government, while the Austrian one, while in Odessa, exerted only indirect pressure. The efforts of the Germans to gain advantages in the field of food and raw material exports and the implementation by the Austrians of openly predatory practices against Ukrainian food and raw materials are analyzed. The figures of the German military and diplomats, the main executors of the tasks of the «bread» world, are also quite embossed.

Key words: *Germany, Austria-Hungary, Ukrainian State, Brest agreements, food and raw material exports, grain procurement, expropriation practice, W. Grener, A. Kraus, S. Gerbel.*

Взаємовідносини між двома провідними державами Четверного союзу — Німеччиною і Австро-Угорщиною, позначені протиріччями упродовж всієї Світової війни. У перші роки вони стосувалися стратегічних, тактичних, координаційних, територіальних проблем ведення війни. Однак найбільш виразно розходження проявилися після підписання Брестського мирного договору Центральних держав з УНР в лютому 1918 р. та проведенні Східної кампанії союзників. Вона завершилася звільненням України, а потім вилилася в жорстку конкуренцію за отримання обома імперіями максимальних обсягів продовольства і сировини, обумовлених брестськими угодами.

Слід наголосити, що в сучасній українській літературі є кілька ґрунтовних праць, присвячених «українському» питанню у відносинах між імперіями Гогенцолнерів і Габсбургів¹. На наш погляд, їх поява пов'язана не тільки з науковою актуальністю

---

¹ Несук М. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. Київ, 1999; Кураєв О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). Київ, 2006; Його ж. Політика Німеччини й Австро-Угорщини в Першій світовій війні: український напрямок. Київ, 2009.

проблематики, але й можливістю відкритого доступу вітчизняних учених до малодосліджених німецькомовних, зокрема архівних джерел. Микола Несук у своїй книзі досить повно реконструював заходи дипломатів і військових обох країн використати домагання міжнародного визнання з боку УНР для укладання сепаратних Брестських угод. Автор переконливо показує й складнощі процесу їх ратифікації, особливо причини відмови Австро-Угорщини. Олексій Кураєв у тематично споріднених працях висвітлює місце українського чинника в реалізації німецько-австрійськими союзниками стратегічних цілей Великої війни, докладно аналізує мотивації правлячих кіл обох союзників у підписанні з УНР Брестського миру. На жаль, обидва автори німецько-австрійські відносини в ході реалізації продовольчої політики в Україні не досліджують.

Безперечно, окремі факти і сюжети конкурентної боротьби союзників за «український хліб» знайшли місце в тематичних працях з історії Української революції, Гетьманату, відносин України з Центральними державами². Однак найбільш повно і відверто дослідили сутність і масштаби німецько-австрійських «хлібних» протиріч німецькі та австрійські вчені Вольфрам Дорнік, Стефан Карнер, Петер Ліб та інші. Їхні праці стали доступні широкому колу науковців після виходу в Україні перекладу двох ґрунтовних колективних монографій — «Окупація України 1918 року: історичний контекст — стан дослідження — економічні та соціальні наслідки» і «Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки»³. Важливо, що до їх видання долучилися й українські вчені.

---

² *Притуляк П.* Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917–1918 рр.). Київ, 2004; *Нариси історії Української революції 1917–1921 років. Книга I.* Київ, 2011; *Пиріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ, 2011.

³ *Окупація України 1918 року: історичний контекст — стан дослідження — економічні та соціальні наслідки.* Чернівці, 2009; *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки.* Київ, 2015.

Стаття ставить за мету дослідити складний процес взаємовідносин Німеччини і Австро-Угорщини у Східної кампанії:

- в ході звільнення України від більшовиків;
- боротьбу за розподіл окупаційних зон;
- намагання німців зайняти домінуючі позиції у сфері продовольчо-сировинного експорту;
- виявити відмінності у методах хлібозаготівель, зловживанні прямою експропріаційною практикою;
- з'ясувати причини асиметричних відносин німецько-австрійських союзників з українською владою;
- персоніфікувати провідні постаті реалізаторів політики «хлібного» миру в Україні.

Для Німеччини «українське питання» до 1914 р. взагалі не вважалось пріоритетним. Австро-Угорщина була набагато тісніше інтегрована в «українське питання» і орієнтувалася на його «австро — польську перспективу». Однак за умовами Брестського мирного договору вона мала заплатити найбільшу ціну — погодитися на втрату Холмщини та створення у Східній Галичині коронного краю. На це довелося піти під загрозою голоду в країні, а відтак й неминучих військових поразок. Абсолютно прагматичними інтересами керувалися й німецькі дипломати та військові. Домігшись від УНР проголошення незалежності, Центральні держави 9 лютого 1918 р. уклали з нею мирний договір, а Німеччина відразу ж погодилися надати збройну допомогу.

Дунайська імперія пізніше долучилася до військової операції і, не маючи такої мілітарної потуги, як Німеччина, опинилася у ролі молодшого партнера. У кінці лютого 1918 р. вже вели наступ у східному напрямку армійська група генерала А. Лінзінгена у складі 23 німецьких дивізій, а в південно-східному — 10 австро-угорських дивізій під командуванням фельдмаршала Е. Бем-Ермолі.

Імператор Вільгельм домагався, створення об'єднаного командування, на чолі з німецьким генералом А. Лізінгеном. В австрійському Генштабі вважали його типовим представ-

ником «пруссської вояччини» і хотіли бачити у цій ролі свого генерала Е. Бем-Ермолі. Домовитися не вдалося і обидва командування союзників автономно здійснювали звільнення України від більшовиків, при потребі проводячи спільні операції. Щоправда, вже у кінці березня 1918 р. німці замінили генерала А. Лізінгена фельдмаршалом Г. Айхгорном. А австрійці у травні — Е. Бем-Ермолі на А. Крауса. Хоч це в подальшому не зняло протиріччя в реалізації обома командування політики економічної експлуатації України.

Автор статті усвідомлює, що вжитий ним термін «протиріччя» (*Widerspruch, Gegensatz* — *нім.*) повною мірою не відображає весь спектр, характер і динаміку тогочасних відносин між союзниками. Цілковитими прийнятними можуть бути поняття «протистояння», «розходження», «неузгодженість», «суперечливість», зокрема щодо характеристики певних періодів і дій обох суб'єктів окупації України. До цього слід додати взаємні історичні неприязні, ворожнечі та війни. Начальник штабу Оберкомандо у Києві генерал В. Гренер, спостерігаючи за «шаленою ненавистю» в німецькій армії до австрійців, навіть припускав доволі цинічну думку: було б непогано, коли «італійці ще раз завдадуть потужного удару», щоб пригальмувати вимоги Відня. Щоправда, лише у приватному листі до дружини⁴.

За укладеною у кінці березня 1918 р. між союзниками військовою конвенцією (угодою про розподіл сфер впливу в Україні) до австро-угорської окупаційної зони відійшли південні регіони з розвиненим зерновиробництвом. Однак німці залишали за собою важливі транспортні комунікації і порти або ж обумовили перебування там змішаних військових частин.

Промислові райони Донбасу за розподілом формально також відходили до австро-угорської зони. Все ж німецька сторона наполягла на спільному управлінні і використанні вугільних і гірничорудних районів у співвідношенні 1:1. Визволений ні-

---

⁴ Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки. С. 197.

мецькими військами від більшовиків привабливий Крим, Берлін залишив за собою як стратегічний плацдарм подальшого просування на Схід⁵.

Після завершення звільнення території України від більшовицьких військ на початку травня 1918 р. 2-га армія фельдмаршала Е. Бем-Ермолі була реорганізована в Східну армію. 16 травня імператор Карл призначив її командувачем генерала піхоти А. Крауса. Знаючи про надзвичайні повноваження надані керівництвом Німеччини начальнику штабу німецьких військ в Україні генералу В. Гренеру у військовій, політичній та економічній сферах, цісар наказав наділити командуючого Східною армією необмеженою владою і надати вирішальний вплив на всіх економічних переговорах з Україною⁶. Начальником штабу став генерал О. Белітска. Штаб-квартира армії знаходилася в Одесі.

Війська Східної армії отримали постійні місця дислокації. У Катеринославській губернії квартирувався 12 корпус (15-та, 34-та, 59-та піхотні дивізії), на Поділлі 25-й корпус (155-та гонведська піхотна дивізія та 54-та стрілецька дивізія), в Херсоні 22-й корпус (2-га та 7-ма кавалерійські дивізії, 11-та і 30-та піхотні дивізії). У серпні 1918 р. чисельність австро-угорських військ в Україні складала близько 240 тис. На їх забезпечення щомісячно виділялося 97,4 млн крон. У зв'язку з ускладненням ситуації на італійському фронті, туди була перекинута кілька дивізій. У жовтні кількість зменшилася на половину⁷.

Австрійська преса з гордістю писала про високу місію імператорської і королівської армії, яка зайняла українську територію обсягом 176 тис. 697 кв. км, що більше ніж Чехія, Моравія, Сілезія, Галичина і Буковина разом узяті. Конфлікт між Цент-

---

⁵ Крах германської окупації на Україні (по документам окупантов). М., 1936. С. 31–34.

⁶ Там само. С. 115.

⁷ Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки. С. 250–251.

ральною Радою і німецьким командуванням зводився лише до питань весняної сівби. Містилися запевнення, що українське селянство і широкі верстви міщан виявляють щирю симпатію до Австро-Угорщини⁸.

Певна асиметрія склалася у відносинах вищого окупаційного командування Німеччини і Австро-Угорщини з Центральною Радою і урядом В. Голубовича, а згодом з П. Скоропадським і Радою міністрів Ф. Лизогуба. Штаб Г. Айхгорна у Києві забезпечив умови приходу гетьмана до влади, безпосередньо впливаючи на його політику. У той же час штаб А. Крауса в Одесі спілкувався з Києвом через представника голови Ради Міністрів. З іншого боку таке дистанціювання від урядових кіл Гетьманату давало австро-угорським військам певні переваги у справі економічної експлуатації своєї зони, зрідка оглядаючись лише на німців і не дуже зважаючи на протести українських органів влади. Усі ці чинники породжували німецько-австрійські протиріччя, насамперед у реалізації надважливого для обох держав завдання — поставок на батьківщину максимальної кількості продовольства і сировини, необхідних для продовження Великої війни.

Слід відзначити, що після повернення 7 березня 1918 р. Центральної Ради до Києва майже на кожному з засідань її члени вносили інтерпеляції (запити) щодо масових реквізицій продовольства і фуражу, арештів і навіть розстрілів місцевого населення військами союзників. На що голова Центральної Ради М. Грушевський неохоче і в делікатній формі визнавав «всякого роду неправильності в поведінці німецьких і австрійських військ», навіть вважав їх неминучими під час бойових дій в чужій країні⁹.

Оцінивши перші наслідки діяльності окупаційних військ в Україні, Центральна Рада у кінці березня 1918 р. намагалася

---

⁸ Norddeutsche Fremd Blatt. 1918. 30 квітня; Allgemeine Zeitung. 1918. 5 травня.

⁹ Грушевський М. На порозі Нової України. Київ, 1992. С. 185.

з'ясувати час їх перебування в Україні. Адже на початку Східної кампанії представники обох держав запевняли прем'єра В. Голубовича, що їх контингенти залишать Україну на першу вимогу УНР. Зокрема, у телеграмі рейхсканцлера Г. Гертлінга містилося принципово важливе твердження: «Як тільки Ви визнаєте, що німецькі війська на Україні вже виконали свою місію, вони будуть відізовані звідти»¹⁰. Ще раніше українська делегація у Бресті отримала від австрійського представника Ф. Візнера запевнення, що «австро-угорські війська будуть відкликані як тільки Рада висловить таке побажання»¹¹.

Все це породжувало у керівництва УНР спрощене уявлення про терміни та умови перебування військ Центральних держав в Україні. Цілком очевидно, що й розуміння їх справжньої місії у сторін було різним. Український провід головною метою вважав звільнення від більшовицьких військ, а німецький і австро-угорський уряди — отримання зазначених в укладеній угоді обсягів продовольства і сировини.

Уряд УНР схилився до можливості виводу насамперед військ Дунайської імперії. Слід відзначити, що німецький посол А. Мумм фактично не заперечував проти цього. Коли ж австро-угорський посол Й. Форгач відреагував на це досить нервово, то німецький колега переконував його не робити різких рухів, щоб не загострювати відносини з українським урядом¹².

Австро-угорські представники у Києві досить швидко прийшли до думки про нездатність вищої української влади забезпечити виконання Брестських угод перед Центральними державами та необхідність її усунення. Військовий аташе майор М. Фляйшман першим зустрівся з П. Скоропадським і навіть запевняв Генштаб, що генерал готує для нього доповідну

---

¹⁰ *Мицц І.* Год 1918-й. Москва, 1982. С. 433.

¹¹ Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. Документы и материалы. Москва, 1938. С. 17.

¹² *Федюшин О.* Украинская революция 1917–1918. Москва, 2007. С. 147.

записку з українського питання і може бути використаний в інтересах Австрії¹³. Очевидно, такий контакт мав місце, однак сам гетьман про це не згадує. У той же час детально описує зустрічі з офіцерами німецького штабу Г. Гассе та В. Ярошем, а згодом й з генералом В. Гренером¹⁴. Загалом квітневий державний переворот був німецькою інспірацією, хоч у її проведення були посвячені і цілком підтримували австрійські військові і дипломати у Києві.

Німецьке командування, яке несло основний військовий тягар по звільненню України від більшовицької експансії, вважало цілком природним першими отримати економічні вигоди від Брестського миру, образно названого «хлібним». Генерал Е. Людендорф доручив військовим домогтися від Центральної Ради зосередження продовольства у Києві для термінової відправки до Німеччини¹⁵.

Відразу ж після приєднання Австро-Угорщини до наступальної операцій німецьких військ в Україні імператор Карл вимагав від командувача 2-ї австрійської армії генерала Е. Бем-Ермолі, щоб «реквізиції відбувалися, незважаючи ні на що, а за потреби й силоміць». Він наголошував, якщо продовольство з України терміново не надійде, то продовження війни стане проблематичним. За укладеною з урядом УНР угодою німці і австрійці мали платити за поставлене збіжжя грішми, або ж видавати розписки, за якими готівку можна отримати пізніше у найближчій військовій касі. Однак насправді це дуже часто розходилося з реквізиційною практикою як австро-угорських, так й німецьких військ. І сам Е. Бем-Ермолі був переконаний, що при необхідності слід вдаватися до силових дій, інакше вся операція в Україні не матиме сенсу. Ці погляди поділяв і його наступник

---

¹³ Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). М., 1936). С. 117.

¹⁴ *Скоронадський П.* Спогади. Київ–Філадельфія, 1995. С. 140–141.

¹⁵ *Федюшин О.* Украинская революция 1917–1918. Москва, 2007. С. 139.

генерал А. Краус, який у травні отримав від цісаря диктаторські повноваження в австрійській окупаційній зоні України.

Такої ж позиції дотримувалося й МЗС Австро-Угорщини. З квітня міністр О. Чернін телеграфував послові Й. Форгачу, що Австрія не в змозі протриматися до нового врожаю. І, якщо не прибуде з України хоча б п'ятдесят тисяч вагонів продовольства, то катастрофа стане неминучою. Він просив посла «діяти з максимальною енергією і домогтися всього, що тільки можливо»¹⁶.

Австро-Угорщина хоч і визнала Гетьманат, але так і не ратифікувала Брестської угоди. Більше того, вона домоглася знищення оригіналів (у т.ч. й україномовного) таємного протоколу щодо Галичини, які зберігалися в МЗС Німеччини. Новий глава МЗС граф С. Буріан допустив витік інформації з цього питання, поставивши П. Скоропадського у досить скрутне становище. Реакція гетьмана на цю недружню акцію була доволі млявою з огляду на позицію Берліна¹⁷. Фактично офіційний Відень заперечував легітимність гетьманського правління, вважаючи Україну «невизнаним протекторатом». Піддавався сумніву й титул П. Скоропадського «гетьман всієї України» з огляду на можливість активізації сепаратистських настроїв у Галичині.

Вище керівництво Австро-Угорщини не бажало зміцнення української державності і не вірили в перспективу її розбудови. Зокрема, начальник австрійського генерального штабу А. Арц не виключав, що «гетьманство закінчиться як коротке інтермецо». Він також вважав, що Гетьманат Скоропадського й задуманий німцями тільки як фундамент для розв'язання російського питання. Згідно з німецькою точкою зору, «Україна, позбавлена будь-якої національної єдності, не зможе довго зберегти свою самостійність. І якщо ціллю Німеччини є федера-

---

¹⁶ Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году. М., 1942. С. 64.

¹⁷ Федюшин О. Украинская революция 1917–1918. Москва, 2007. С. 198–199.

тивна Росія під німецьким впливом, то Україна буде приєднана до трону московського царя. Тому гетьманство є тільки перехідною стадією»¹⁸.

Австрійський імператор Карл I у листі до ерцгерцога Вільгельма, який ніс службу на півдні України, у травні 1918 р. писав: «Тепер ще цілком неможливо передбачити, чи зміцниться гетьманський режим надовго. Якщо Скоропадський буде скинутий, то це буде тільки епізодом, який нас мало торкатиметься»¹⁹. Прогноз цісаря справдився, але дещо в іншій послідовності. Спочатку впав його трон, потягнувши за собою й повалення українського гетьмана.

Командуючий Східною армією генерал А. Краус у середині червня підготував для Австрійського генштабу аналітичну записку про геостратегічні наміри Німеччини щодо колонізації України. Він вважав, що та хоче назавжди закріпити за собою безпечний шлях в Месопотамію та Аравію. Тому німці ніколи не випустять з рук цінного Криму. А Україну вони використовуватимуть, з одного боку, як свою житницю, а з іншого, — ринок збуту своїх промислових виробів. Генерал визнавав повну гегемонію німців в українських справах і був переконаний, що «будь-яка таємна, непогоджена з Німеччиною політика потягне за собою нові втрати, німці дізнаються про кожен такий крок»²⁰.

Безперечно, подібною прямою не відзначалися австрійські дипломати в Україні. Очевидно, вести подвійну гру було не тільки іманентною фаховою потребою, але й завданням відстоювання національних інтересів в умовах нетривких правил експлуатації окупованого краю. Радник посольства Австро-Угорщини у Києві В. Принціг відразу після перевороту у телеграмі до МЗС вказував на таємничість поведінки німців і висловлював припущення, що вони не обмежаться «однією лише зміною

---

¹⁸ Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). М., 1936. С. 153.

¹⁹ Там само. С. 154.

²⁰ Там само. С. 73.

уряду на Україні і найближчим часом можна очікувати перевероту з метою відновлення монархії по всій Росії»²¹.

Військовий представник генштабу Австрії, професійний розвідник майор М. Флейшман на початку травня 1918 р. відвідав В. Винниченка та інших лідерів соціалістичних партій і запевнив у приязні до самостійної України, колишнього уряду УНР. Він висловив жаль з приводу скоєного німцями державного перевероту і переконував, що Німеччина хоче відновити під своїм протекторатом єдину і неділиму Росію на шкоду Австрії, а відтак й Україні²². Австро-угорські дипломати і військові підозрювали П. Скоропадського у тому, що колишній флігель-ад'ютант Миколи II сподівається взяти участь у відновленні царської Росії. Про це, зокрема писав до МЗС начальник генерального штабу А. Арц²³.

Водночас П. Скоропадський був змушений визнати, що граф Й. Форгач був одним із кращих австрійських дипломатів: «Він дійсно добре знає свою справу, надзвичайно м'який у поведженні, але одночасно з цим рішучий і немилостивий». Гетьман ілюструє це розповіддю нібито самого посла про те, що в Сербії на початку Світової війни його настільки ненавиділи, що всіх собак у Белграді називали «форгачами». П. Скоропадський був проінформований, що посол має тісні стосунки з «українцями шовіністичного гатунку». У спогадах він стверджував, що німці всіляко підтримували його уряд, але австрійці вели політику настільки невизначену, що йому доводилося вимагати пояснень у графа Й. Форгача і князя К. Фюрстенберга²⁴.

---

²¹ Там само. С. 150

²² Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917): в 2 т. К.: Темпора, 2004. Т. 2. С. 29.

²³ Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). М., 1936. С. 153.

²⁴ Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 — грудень 1918). К.–Філадельфія, 1995. С. 208.

Певне напруження в українсько-австрійські стосунки вносила й та обставина, що племінник цісаря Карла ерцгерцог Вільгельм Габсбург розглядався деякими політичними і військовими колами Гетьманату як претендент на український престол. У той час він очолював одне з австрійських військових з'єднань, розквартированих у м. Олександрії. Це дратувало П. Скоропадського і він звернувся за допомогою до В. Гренера і А. Мумма²⁵. Природно, що ті не хотіли дестабілізації становища в Україні і посилення впливу Відня. Слід відзначити, що від домагань на українське гетьманство у тогочасних умовах ерцгерцога утримували цісар Карл I та імператор Вільгельм II. Врешті П. Скоропадський домогся відкликання В. Габсбурга з України.

В. Гренер розглядав Австро-Угорщину як молодшого партнера коаліції Центральних держав у здійсненні Східної військової кампанії. Він нервово реагував на повідомлення про масштабні ревізії українського продовольства в австрійській окупаційній зоні. Німецьке командування відхилило пропозицію австро-угорської сторони про дислокацію їхніх двох батальйонів у Києві.

Водночас у відносинах з послом Й. Форгачем В. Гренер був досить дипломатичним і навіть дозволяв деяку критику на адресу вищого керівництва держави через відсутність ясності в планах і завданнях Східної кампанії²⁶. Однак, коли він дізнався, що гетьманський уряд для зносин з австро-угорським командуванням встановив посаду спеціального представника з досить широкими повноваженнями, то інспірував лист фельдмаршала Г. Айхгорна з протестом. Рада Міністрів змушена була обмежити ці повноваження і давати пояснення австро-угорському командуванню в Одесі²⁷.

---

²⁵ Там само. С. 240.

²⁶ Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). М., 1936. С. 26.

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 42, 46.

Німці фактично усунули союзників від формування гетьманського уряду і пильно стежили, щоб до нього не прийшли діячі австро-угорської орієнтації. Посол В. Принціг тільки на початковому етапі брав участь у обговоренні першого складу майбутнього кабінету міністрів. Проте запропонована ним кандидатура Д. Дорошенка на посаду міністра закордонних справ викликала активне заперечення німців з огляду на його можливе австрофільство. І тільки після запевнень Д. Дорошенка в особистому листі до посла А. Мумма, що виступає «за тісний політичний, економічний і культурний союз з Німецькою імперією», він був призначений не міністром, а керуючим МЗС і залишався у цьому статусі кілька місяців²⁸.

Приміром така ж ситуація склалася й з затвердженням представника Ради Міністрів Української Держави при командуванні Східної австро-угорської армії в Одесі. На цю посаду був рекомендований один з визначних представників царського управління істеблішменту С. Гербель — колишній член Державної ради, дійсний статський радник, гофмейстер. Очевидно, при призначенні враховувалося його тривале проживання в Херсонській губернії, авторитет колишнього голови губернського земства, досвід праці у МВС Росії, знання продовольчої справи. Адже одним з його головних завдань мало бути регулювання поставок збіжжя і сировини до Центральних держав, а конкретно — до Австро-Угорщини.

З огляду на те, що командувач 2-ї армії Е. Бем-Ермолі був відправлений у відставку за наполяганням німців, то новий очільник Східної армії А. Краус і військовий губернатор Одеси Е. Бельц здійснили візити до Києва з приводу свого призначення і підтвердили бажаність С. Гербеля як представника Ради Міністрів при ставці австро-угорських військ. Ознайомившись з урядовою інструкцією, він заявив про необхідність розширення повноважень. 3 червня Рада Міністрів погодилась на підпоряд-

---

²⁸ Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году. М., 1942. С. 84.

кування йому місцевих адміністрацій і навіть надала право у виключних випадках призупиняти їхні рішення²⁹. Задоволений С. Гербель виїхав до місця служби в Одесу.

Але у цю справу втрутилися генерал В. Гренер і посол А. Мумм. Останній вбачав у створенні інституту урядового уповноваженого при командуванні Східної армії спроби австрійців «на противагу переважаючому впливу німецький властей у Києві домогтися більшої незалежності окупованих австро-угорськими військами частин України від тутешнього центрального уряду». Він характеризував С. Гербеля як досить ділового адміністратора, однак підозрював, що отримавши надзвичайно широкі повноваження у Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях, «тим самим він намагається цілком підпорядкувати ці губернії австро-угорському впливу». Посол жалкує, що свого часу німецькому командуванню не вдалося домогтися того, щоб усі війська союзників в Україні підпорядковувалися німецькому штабові. І це тільки тому, що на початку вторгнення в Україну головнокомандуючим був генерал А. Лізінген, абсолютно небажана для Австрії кандидатура³⁰.

Генерал В. Гренер також вважав, що гетьманський уряд зробив надто великі уступки австрійським домаганням і висловив Ф. Лизогубові протест. 7 червня на доповідь прем'єра уряд вніс зміни до раніше затвердженої інструкції, суттєво обмеживши надані раніше С. Гербелеві повноваження. Створилася досить неприємна ситуація, адже інструкція затверджувалася у присутності фельдмаршала Е. Бельца. Міністрові народного здоров'я і опіки В. Любинському, який мав відрядження до Одеси, доручили пояснити С. Гербелеві і австрійському командуванню причини змін у раніше затвердженій інструкції. Повернувшись з Одеси, він на засіданні Ради Міністрів зробив доповідь про

---

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 33, 37 зв.

³⁰ Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). М., 1936. С. 156–157.

переговори з генералом А. Краусом щодо змін в інструкції, які було взято до відома³¹. Ні український уряд, ні австро-угорське командування не посміли перечити всесильному В. Гренеру.

Явну перевагу отримали німці й у Державному хлібному бюро — спеціальному органі Міністерства продовольства, який мав виключні повноваження у справі заготівель, зберігання і транспортування продовольства, включаючи й експортні поставки до Центральних держав. На початку серпня в головних губернських конторах ДХБ і їх філіях працювали 25 німецьких представників і 13 — австрійських³².

Очевидно, австро-угорська окупаційна адміністрація не сподівалася на паритетність поставок, тому вдавалася до масових реквізицій і вивозу вилученого, в основному по Дунаю. І це були не тільки продовольство і сировина, але й різноманітні матеріали і товари. Комісар Одеської митниці, уповноважений у справах ліквідації організацій військового часу, представники Червоного хреста засипали урядового повноваженого в Одесі генерала Г. Рауха (на початку серпня змінив С. Гербеля) телеграмами, рапортами, листами про масштабні грабіжницькі акції військової влади союзників. Той надсилав офіційні звернення до австрійського губернатора Одеси, інформував членів гетьманського уряду, але ці звернення на ситуацію ніяк не впливали. Тільки 14–16 серпня без дозволу комісара Одеської митниці було вивезено на пароплавах: «Киос» — 550 коней, 2232 пуди ячменю, 4433 пуди соломи; «Жанна» — 7384 пуди мокро солевих шкур, 620 пудів сухих шкур; «Мунтения» — 300 коней, 1800 пудів сіна, 700 пудів соломи, 1200 пудів ячменю і вівса; «Ингул» — 250 коней, 1200 пудів сіна, 700 пудів соломи і 800 пудів вівса³³.

---

³¹ ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 42, 46.

³² Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). М., 1936. С. 99–100.

³³ Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. Документы и материалы. Москва, 1938. С. 251–252.

Серед австрійського командування в Україні також були розходження у методах реалізації продовольчого експорту. Командувач східної армії генерал А. Краус був прихильником жорсткої експропріаційної політики. З цією метою була видана спеціальна директива «Про військову допомогу у сфері економічного використання України». Вона передбачала й такі заходи «допомоги», як «заготівлі під військовим тиском» та «здійснення військових реквізицій», «конфіскацій без відшкодування» тощо. Карні експедиції проти українських селян, вироки військово-польових судів в австро-угорській окупаційній зоні відзначалися особливою жорстокістю.

Військовий губернатор Одеси Е. Бельц поставив під сумнів ефективність силових методів заготівлі хліба. В донесенні про свою діяльність у серпні 1918 р. він писав: «Навіть примусова реквізиція за сприяння військових дала мало результатів: 30-та піхотна дивізія за два з половиною місяці заготовила 22 тис. пудів зерна. А тому, на мою думку, треба принаймні спробувати пустити зерно у вільний продаж. Тоді раптом впливуть запаси, які, поза сумнівом, лежать сховані по селах і які неможливо виявити»³⁴. Під час відпустки до Відня він намагався переконати цісаря Карла у неефективності силової експропріаторської практики у заготівлі продовольства. А. Краус залишився адептом старих методів. Вже після війни він писав, що австрійці увійшли до України як до дружньої держави, на відміну від Сербії, яку окупували, щоб управляти. Однак з огляду на ту обставину, що вона дала стільки ж хліба, як й у двадцять разів більша Україна, то в останній слід було діяти більш рішуче³⁵.

Слід відзначити, що до подібних примусових акцій вдавалися й німецькі військові. Так, міністр фінансів А. Ржепецький у

---

³⁴ Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки. К., 2015. С. 278.

³⁵ Дорнік В., Карнер С. Окупація України 1918 року: історичний контекст — стан дослідження — економічні та соціальні наслідки. Чернівці, 2009. С. 49.

листі до глави МЗС Д. Дорошенка повідомляв, що з цукрових заводів Київщини та Поділля забрано 550 тис. пудів цукру-піску і рафінаду. При чому ці реквізиції не мають ніякого відношення до поставок цукру за договором³⁶.

Прикладів німецько-австро-угорських протиріч, породжених домінуванням прагматичних інтересів Німеччини, як провідної держави Четверного союзу, можна навести чимало. Це стосувалося й розподілу так званої «військової здобичі» в континентальній Україні, до якого австрійська сторона не була допущена зовсім, суден Чорноморського флоту, запасів благодійних допомогових організацій воєнного часу тощо.

Підсумовуючи викладене, слід зробити наступні висновки. **По-перше**, основним спонукальним мотивом обох держав до підписання сепаратного мирного договору з УНР була гостра потреба в отриманні продовольства і сировини. Однак їхні плани щодо Східної військової кампанії істотно різнилися, як і внесок у звільнення України від більшовицької експансії. **По-друге**, Німеччина, будучи лідируючою стороною, вважала цілком природним отримати певні преференції в реалізації окупаційної, насамперед економічної політики в Україні. Вище керівництво Австро-Угорщини змирилося з становищем молодшого партнера коаліції, намагаючись використати надані можливості у власних цілях. **По-третє**, протиріччя інтересів провідних Центральних держав в Україні носили латентний характер, фактично позбавлений публічних проявів. Обидві сторони усвідомлювали, що відкрита конфронтація зашкодить як прагматичним інтересам кожної з них, так й спільній боротьбі проти країн Антанти. **По-четверте**, заготівлі продовольства на експорт у німецькій окупаційній зоні мали більш організований і керований характер, ніж у їхніх союзників, які допускали масові експропріаційні дії, корупцію і спекуляцію. **І нарешті**, симпатії правлячої еліти Української Держави були на боці Німеччини,

---

³⁶ Документи о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году. М., 1942. С. 129.

яка й привела її до влади. Роздвоєна українсько-російська лояльність П. Скоропадського і багатьох урядовців не сприймала «галичанський шовінізм» і вбачала в Австрії джерело його продукування, а відтак й небезпеку гетьманському правлінню.

References

Nesuk M. (1999). *Drama vyboru. Vidnosyny Ukrainy z Tsentralnymy derzhavamy u 1917–1918 rr.* Kyiv [in Ukrainian].

Kuraiev O. (2006). *Ukrainska problema u politytsi Berlina ta Vidnia u Pershii svitovii viini (1914–1918).* Kyiv. [in Ukrainian]

Kuraiev O. (2009). *Polityka Nimechchyny y Avstro-Uhorshchyny v Pershii svitovii viini: ukrainskyi napriamok.* Kyiv. [in Ukrainian].

Prytuliak P. (2004). *Ukraina i Brestskyimyr: vid pidpysannia do vykonannia (1917–1918 rr.),* Kyiv. [in Ukrainian].

Verstiuk V.F. (red.) (2011). *Narysy istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv,* kn. I, Kyiv. [in Ukrainian].

Pyrih R. (2011). *Ukrainska hetmanska derzhava 1918 roku. Istorychnina rysy.* Kyiv. [in Ukrainian].

Dornik V., Karner S. (2009). *Okupatsiia Ukrainy 1918 roku: istorychnyi kontekst — stan doslidzhennia — ekonomichni ta sotsialni naslidky.* Chernivtsi. [in Ukrainian].

Dornik V. (red.) (2015). *Ukraina mizh samovyznachenniam ta okupatsiieiu: 1917–1922 roky.* Kyiv. [in Ukrainian].

Mints Y. (red) (1936). *Krakh germanskoi okkupatsyy na Ukraine (po dokumentam okkupantov),* Moskva [in Russian].

Hrushevskyi M. (1992). *Na porozi Novoi Ukrainy,* Kyiv. [in Ukrainian].

Mynts Y. (1982). *God 1918-y.* Moskva. [in Russian].

Fediushyn O. (2007). *Ukrainskaia revoliutsiia 1917–1918.* Moskva. [in Russian].

Skoropadskyi P. (1995). *Spohady.* Kyiv–Filadelfiia. [in Russian].

Mints Y., Gorodetskyi I. (red.) (1942). *Dokumenty o razgrome germanskikh okkupantov na Ukraine v 1918 godu,* Moskva. [in Russian].

ChykalenkoYe. (2004) *Shchodennyk,* t. II, Kyiv. [in Ukrainian].